

УДК 821.161.2.091 Франко:070.4:001-051 Науменко В.

**«ТРИВКИМИ ЗНАКАМИ ВПИСАЛИ СВОЇ ІМЕНА
В ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ І ПИСЬМЕНСТВА»:
ПАРАЛЕЛІ ДОСВІДУ ІВАНА ФРАНКА
ТА ВОЛОДИМИРА НАУМЕНКА**

Святослав ПИЛИПЧУК

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
бул. Університетська, 1, Львів, Україна, 79000*

Проаналізовано особливості творчо-наукових взаємин Івана Франка та Володимира Науменка. Відзначено, що І. Франко постійно цікавився науковими напрацюваннями свого київського колеги, стежив за його публікаціями на сторінках часопису «Київська старина», схвально сприймав редакторську роботу цього талановитого ученого. Наголошено й те, що В. Науменко уважно стежив за Франковою багатоцінною інтелектуальною «продукцією», популяризував її, критично осмислював, використовував у власній науковій практиці. Комплексно з'ясовано принципи аналітичної роботи над фольклорно-літературним матеріалом, які обоє дослідників успішно використовували у своїх історико-філологічних студіях.

Ключові слова: філологія, література, шевченкознавство, авторизація, редагування, літературна мова, текстологія.

У Франковому грандіозному творчо-науковому полілозі значне місце посідає небагатослівна, однак інтелектуально насичена, змістовна «бесіда» з Володимиром Науменком, багаторічним редактором знаного часопису «Киевская старина», талановитим філологом, ґрунтовним науковцем. «Розмова» між двома авторитетними вченими не знайшла свого вияву на полі особистих взаємин (вони не мали тривалих безпосередніх контактів, не залишили розлогого взаємного листування), однак була реалізована на полі науковому у численних перегуках дослідницької проблематики, у систематичній роботі над схожими (часто й аналогічними) проблемами, у виваженому, заснованому на донеслості факту, підході до інтерпретації знакових для українства фольклорно-літературних явищ. Лейтмотивом «спілкування» між Іваном Франком та Володимиром Науменком була тема національного відродження, адже обоє повсякчас «тривожили душу будущим» України, невтомно віддавали їй «свій скромний дар» щоденної чесної праці, потверджували справами усю «повноту віри» у її майбутнє «сяяння у народів вольних колі».

Володимир Науменко народився 19 липня 1852 року в м. Новгород- Сіверський. Здобував освіту на історико-філологічному факультеті Київського університету (1868–1873 роки). Одразу після успішного завершення навчання розпочав викладацьку діяльність, працюючи у різних освітніх закладах Києва (Київська II-га гімназія (1873–

1903), Київська міністерська гімназія (1873–1894), Колегія Павла Галагана (1880–1882), Київська Фундуклеївська жіноча гімназія (з 1889 року), Київський Володимирський кадетський корпус (з 1893 року). Він провадив активну громадську роботу як діяльний учасник багатьох організацій (Київське товариство сприяння початковій освіті, Київське товариство сприяння середній освіті, Педагогічне товариство, Київське товариство грамотності, Київська громада, Просвіта та ін.). 1905 року В. Науменко заснував Приватну чоловічу гімназію, яку успішно очолював до 1913 року. Учений дбав про якість мовно-літературної освіти, особливо ж про викладання української мови та літератури. Задля цього підготував низку підручників: «Обзор фонетических особенностей мало-русского языка» (1889), «Загальні принципи українського правопису» (1917), «Руководство для изучения украинского языка в русских школах» (1918), «Нові матеріали для історії початків української літератури XIX в.» (1918). У 1918 році авторитетний науковець-педагог став міністром освіти в уряді Павла Скоропадського. Дальша доля В. Науменка склалася трагічно. 7 липня 1919 року його заарештували за звинуваченням у контрреволюційній діяльності, а наступного дня розстріляли. Багата наукова спадщина дослідника лише нещодавно увійшла у науковий обіг і отримала належне поцінування, бо в часи радянської окупаційної влади будь-які згадки про В. Науменка були під суворою забороною.

Іван Франко високо оцінював наукову та громадську діяльність В. Науменка, відзначав його помітну роль у інтенсифікації роботи Київської Громади. Беззаперечним виявом поваги до наукового та громадського чину В. Науменка стало те, що львівський учений без жодних сумнівів і застережень зачислив багатолітнього редактора «Київської старовини» до невеликої когорти тих подвижників, які «тривкими знаками вписали свої імена в історії української науки і письменства» [18, т. 33, с. 237], та які «при інших, щасливіших обставинах, могли зробити дуже багато, та й так, серед дуже тяжких злигоднів, зробили немало, поклали, так сказати, нові, ширші підвалини для розвою українського народу...» [18, т. 33, с. 237].

Окрім того, І. Франко уважно стежив за дослідницькою роботою В. Науменка та систематично популяризував його праці. У рецензії, чи точніше бібліографічній згадці про перший випуск (цей випуск з'явився друком після нетривалої перерви, пов'язаної з передчасною смертю головного редактора Феофана Лебединцева) журналу «Киевская старина» за 1888 рік, що вийшов у «потроєному» обсязі за новою редакцією Олександра Лашкевича, І. Франко схвально відгукнувся про працю В. Науменка «До історії вірші на Великдень і Різдво» [17, с. 208]. Назву статті львівський учений переклав дещо довільно, бо насправді праця вийшла під титулом «К литературе рождественских и пасхальных вирш» [5]. У статті учений розмірковував про співвідношення елементів індивідуальної та колективної творчості у «духовних віршах». Окрім констатування окремішнього функціонування творів усної словесності, він з'ясовував своєрідність авторського віршування, яке, на переконання В. Науменка, розвивалося у двох напрямках: «Перший характеризується строгою витриманістю схоластичної форми, що зумовлено передусім серйозністю самого сюжету... Це твори книжників, які всеціло занурилися в шкільну науку... і зовсім порвали зв'язок із народним складом піснеспівів і усіма

народними умонастроями» [5, с. 273]. Про представників іншого напрямку дослідник писав: «Серед цих же книжників були люди, які, попри всю свою схоластичну вченість відчували потребу покинути суху форму книжного писання і наблизитися до тону народного, але не такого, яким народ співає і оповідає про сюжети важливі, а того добродушно-гумористичного, яким в багатьох випадках виражено в народі усю його силу...» [5, с. 273]. Поетів, яким більше імпував другий тип творчості, В. Науменко зачислав до особливої південноруської «національної школи».

У бібліотеці І. Франка збереглося чимало випусків «Київської старовини». Публікаціями із цього журналу активно послуговувався у своїй науковій роботі. Оскільки статті В. Науменка систематично виходили друком у часописі, то І. Франко на них неодноразово покликався, ґрунтовно опрацьовував, полемізував із автором. Приміром, у Франковій книгозбірні зберігся примірник XII тому журналу за 1885 рік, де було поміщено статтю В. Науменка «Памяти Н. И. Костомарова». Про те, що стаття зацікавила І. Франка та стала об'єктом докладного опрацювання засвідчують численні «підкреслення, відкреслення та помітки олівцем» [1, с. 176]. З-поміж книг Франкової бібліотеки збереглася також одна із основних праць В. Науменка – монографія «Обзор фонетических особенностей малорусской речи» (К., 1899) [9]. Загалом, І. Франко високо цінував філологічні здобутки ученого, розглядав його праці у цій галузі поряд із дослідженнями П. Житецького та К. Михальчука [18, т. 33, с. 237].

У заочну дискусію із В. Науменком І. Франко вступив після того, як дослідник опублікував коротеньке рекомендаційне вступне слово до розлогої 155 сторінкової статті І. Нечуя-Левицького «Сьогочасна часописна мова на Україні» [15], що вийшла у трьох книгах часопису «Україна». І. Франко вельми критично сприйняв цю «філологічну» студію знаного письменника, відтак дорікнув В. Науменкові як фаховому філологові за, хоч і вельми обережне, але все ж благословення цього «опусу» до друку. У вступній ремарці «Од редакції»¹ до праці І. Нечуя-Левицького В. Науменко зазначав: «Поміщаючи цю статтю високоповажного нашого письменника І. С. Нечуя-Левицького, ми мусимо наперед сказати, що не цілком поділяємо погляди автора, які висловлюються їм. Ми думаємо, що стежка, по якій мусить піти оброблювання нашої книжної української мови, зовсім інакше повинна буде установитись; але тепер ми з великою охотою містимо статтю шановного автора вже через одно те, що в їй єсть багато дуже цінних уваг, не кажучи про те, що взагалі варто почути думки наших поважних письменників про таку пекучу справу, як виховання рідної літературної мови. Після того, як надрукується уся стаття, ми залишаємо за собою право висловити і наші

¹ 1907 року В. Науменко взяв на себе редагування наукового та літературно-публіцистичного щомісячного журналу «Україна», який став своєрідним україномовним продовженням «Киевской старины». Однак новий часопис не здобув того суспільного резонансу, на який сподівалися, не став інтелектуальним осередком розвитку української справи. Цей факт непрямно вразив І. Франка, і він виступив із гострими критичними заувагами щодо наповнення журналу. «Справді, – зазначав І. Франко, – плакати хочеться, читаючи се видання, таке безідейне, слабе, видаване мов на напасть, позбавлене всякого живого духу, так і хочеться запитати: «Що воно?», невже тільки для компрометації українства в очах усіх людей, що привикли тверезо дивитися на завдання друкованого слова» [18, т. 37, с. 243].

думки, а також дуже радо помістимо і другі статті по цьому ж таки питанню, аби вони були на підставі научно-об'єктивній, та щоб були написані *sine ira*» [10, с. 1].

Науменкова дипломатична презентація студії знаного белетриста до певної міри обурила І. Франка, він висловив свої застереження з приводу толерування такого типу публікацій. Очевидно, критика передусім прикро вразили зневажливі слова І. Нечуя-Левицького про так званий «галицький книжний» варіант української мови. «На Україні, – розпочинав своє дослідження І. Нечуй-Левицький, – в останній рік вперше почали видаватися українські газети і журнали. Сливе усі вони пишуться галицькою книжною мовою, буцім би то вже виробленою, та ще й галицьким не Кулішевим, а Желехівським правописом, котрий чомусь зветься фонетичним, неначе всмішки. Усі часописи завзялись завести галицьку мову, як книжну, і на Україні, навіть накидають її давнішим письменникам, перероблюють при виданнях і в часописах їх чисту українську мову» [15, вип. 1, с. 1]. Варто зазначити, що вкрай складне питання знаний белетрист значно спростив відповідно до власного розуміння тенденцій розвитку мови, він до певної міри схематично розглянув проблему, виокремивши на власний розсуд етапи формування та особливості функціонування існуючих мовних норм.

Ще однією причиною надто емоційної і вкрай негативної Франкової оцінки статті І. Нечуя-Левицького стало й те, що автор «Кайдашевої сім'ї», критикуючи галицький варіант української літературної мови, яку, до речі, абсолютно несправедливо називав «якесь українське новоязичіє, перемішане з стародавніми народними словами та синтактикою, й стародавніми книжними формами» [15, вип. 1, с. 4], особисто діткнув автора «Мойсея», використавши для ілюстрування, на його думку, цілком неприйнятної мовної еквілібристики уривки із наукових студій очільника філологічної секції НТШ, зокрема зачитував деякі уступи зі його розлогої статті «Пісня про Правду і Неправду», що вийшла друком у LXX томі ЗНТШ за 1906 рік.

Не могло І. Франка не здивувати й те, що до числа галицьких письменників, які «зуміли піднести свою галицьку мову під українські форми» І. Нечуй-Левицький зарахував О. Огоновського, І. Пулюя, Ол. Барвінського та О. Маковея. До слова, про кожного зі згаданих галицьких діячів В. Науменко подавав відомості у «Київській старовині»: некролог про О. Огоновського, рецензію на Полюєві «Нові і перемінні звізди» та ін.

Каміння у Франків город автор публікації «Сьогочасна часописна мова на Україні» кидав неодноразово. Робив це прямо та опосередковано. Приміром, аби наголосити своє несприйняття існуючої мовної практики у найновіших друкованих органах, зазначав: «це не українська мова, а якісь “Абу-Каземові капці”...» [15, вип. 1, с. 10], або ж в іншому місці стверджував, що причиною мовних змін стала «діяльність галицької радикальної партії» [15, вип. 1, с. 28]. Зрозуміло, що в обох випадках І. Нечуй-Левицький прозоро натякав на діяльну участь І. Франка (на його думку, не завжди позитивну) у процесі вироблення української літературної мови.

Франкова незгода із усіма необґрунтованими звинуваченнями автора 155-сторінкової статті викликала появу гострої тиради, в якій справедливо дісталось не тільки І. Нечуєві-Левицькому, а й В. Науменкові. Редакторів передусім перепало на горіхи за «дивовижне» вміння побачити «цінні уваги» у наскрізь некомпетентній, «казуїстичній»

студії. «Щоб говорити про мову, – зазначав І. Франко, – її часові й місцеві переміни, про еволюцію її звуків, флексії та синтакси треба ж знати хоч елементи граматичної науки, чого у д. Нечуя нічогосінько не бачимо. Щоб судити про мову народу, розкиненого на таким просторі, як український, треба насамперед знати ту мову у всіх її відмінах і відтінках, знати її історичні переходи та їх сліди в сучасній мові, бо інакше всякий осуд буде балаканням сліпого про кольори. Отже, якраз із кваліфікацією такого сліпого д. Нечуй-Левицький узявся говорити про нашу літературну (не часописну, як стидливо обіцяє титул) мову, взявся говорити cum ira et invidia, з завзяттям і категоричністю, якій дорівнює тільки його ігноранція в справах нашої мови. Було б дуже цікаво, якби д. Науменко сповнив хоч часть своєї обіцянки і вказав нам ті цінні уваги, які він добачив у статті д. Нечуя, даючи її до друку» [18, т. 37, с. 244]. У цій же праці І. Франко кваліфіковано спростував основні звинувачення, що їх удосталь «понадибував» І. Нечуй-Левицький у «галицькій книжній мові». Водночас, в емоційному пориві обурення, не витримавши необхідного строгого наукового стилю, зауважив: «Отакі самовільні, казуїстичні роздебендювання, якими ошасливив нас д. Нечуй, у тім процесі елементарного росту нашої письменної мови не будуть мати ніякого значення власне задля того, що автор, станувши на тіснім, провінціальному становищі своєї білоцерківщини, не розуміє того, що мова народна, хоч і яке цінне надбання, все ж таки не мета письменської праці, а знаряд до ширення думок і ідей та на які він не звертає ніякої уваги» [18, т. 37, с. 247].

У якості завершального акорду до критичної статті про Науменків журнал «Україна» І. Франко подав слова, які поза всяким сумнівом були звернені до головного редактора. Рецензент виступив із вимогою наполегливіше та відповідальніше працювати над часописом, якому волею обставин відведена вельми відповідальна місія. «Я не розумію, – писав І. Франко, – пощо задруковувати журнал такою січкою, якої зразки дала нам досі “Україна”. Чи для самої сатисфакції, що ось то й ми маємо свій орган? Слаба сатисфакція, коли не мається щось розумнішого сказати публіці» [18, т. 37, с. 248].

У «Передньому слові» до видання «Шевченко Т. Г. “Перебендя”» (Львів, 1899), розмірковуючи над необґрунтованістю тверджень О. Пипіна та М. Дашкевича про унікальний збіг обставин (за їхніми переконаннями, випадковий) при закладах нової української літератури (йдеться про появу «Енеїди» І. Котляревського) та над їхніми же недоречними заувагами про безперспективність розвитку нашої словесності, яка, начебто, приречена занидіти під тінню російської літератури, І. Франко принагідно згадав слушні міркування В. Науменка, висловлені у праці «К пятидесятилетию со дня смерти Ив. Петр. Котляревского» [6]. У розвідці дослідник переконував, що ще до появи «Енеїди» існувала багата та неперервна українська літературна традиція (усна та рукописна), на основі якої, властиво, зросло бажання І. Котляревського «писати по-українськи, а публіку – читати його писання і любитися ними» [18, т. 27, с. 287]. У згаданій праці В. Науменко, аби додатково заручитися підтримкою авторитетнішого колеги, спершу переповів основні положення недрукованої статті М. Максимовича «Полевическое обозрение малороссийской словесности», де головню йшлося про те, що «Енеїда» та інші українські твори І. Котляревського не були чимось несподіваним,

а лише виразнішим, якіснішим продовженням попередньої української літературної традиції (ця традиція, за переконливими свідченнями М. Максимовича, не знала антрактів і систематично розвивалася), і врешті висловив свою аргументовану позицію: «Отож зрозуміло, в якій мірі і в якому значенні автор перелицьованої “Енеїди” може бути названий зачинателем нової української словесності. І до нього була українська словесність, не тільки усна, а й писемна, яка, на жаль, не потрапляла на друкарський верстат... Відтак І. Котляревського передусім можна назвати зачинателем не нової української, а тільки друкованої української словесності» [6, с. 383]. Свідчення В. Науменка про очікуваність та природність появи «Енеїди» як органічного продовження попередніх літературних напрацювань І. Франко згадав не випадково, бо вважав їх переконливим аргументом на підтвердження щонайменше недоречності прогнозів О. Пипіна, М. Петрова та М. Дашкевича щодо невтішного майбутнього української літератури, якій доведеться все «меншати і меншати», «з часом щораз більше занепадати в міру розвитку ближчих стосунків між українцями і великоросами» [18, т. 27, с. 194]. Оскільки творчість І. Котляревського стала явищем не випадковим, а цілком закономірним, оскільки вона (художня спадщина І. Котляревського) потвердила тяглість української словесної традиції, оскільки вона стала важливою ланкою дальшого розвою українського літературного процесу, яскравим доказом його неперервності, то, на переконання І. Франка, немає жодних підстав сумніватися, що ця спадкоємність з якоїсь причини раптово перерветься і що станеться це під тиском авторитету всепоглинаючої «русской литературы».

У статті «Розбі думи про бурю на Чорнім морі» І. Франко взурався на статтю В. Науменка про іншу відому козацьку псалму, де головним героєм представлено Самійла Кішку [18, т. 29, с. 195]. В. Науменко у запропонованій праці (йдеться про студію «Происхождение малорусской думы о Самуиле Кошке» [13]) зосередив увагу на з'ясуванні реального історичного підкладу відомої думи. Зокрема він дослідив усі згадки про реальну історичну постать козацького отамана Самійла Кушку, в яких ішлося про турецький полон (найімовірніше після бою під Цецорою 1620 року), однак жодного разу не згадувалося про визволення й успішне повернення цього сміливого ватажка на батьківщину. Це дало підстави В. Науменкові шукати інших джерел, які лягли в основу популярного думового сюжету. Таким джерелом, на переконання ученого, стали спогади Івана Симоновича, зафіксовані у брошурі, що з'явилася друком спершу у Римі, а згодом і у Кракові. Автор дослідження подав переклад основного змісту книги, відтак засвідчив, що запропонований у виданні опис успішного виходу невольників-галерників з турецького полону суголосний із викладом подій у думі про Самійла Кішку. На підставі очевидної схожості у принципах розгортання сюжету В. Науменко дійшов таких висновків: «1. Пленение Самуила Кошки турками – факт исторический, который, по всей вероятности, случился в нале XVII в., около 1620 г., факт-же бегства его из неволи ничем не может быть достоверен, и это ведет к предположению, что такого факта вовсе не было. 2. В народе ходили толки о плене Самуила Кошки, которые, может быть, облеклись даже в песенную формулу, впоследствии совершенно утратившую свой первоначальный вид. 3. Возвратившиеся вместе с Симов-

новичем из плена рассказывали о подробностях своего освобождения, при чем рассказы эти с течением времени приурочены к народному герою Самуиле Кошке, о котором существовал уже раньше ряд сказаний. 4. В таком виде предания эти, видоизменяясь и пополняясь новыми подробностями... распространились в целую думу...» [13, с. 232].

З прихильністю висловлювався І. Франко про В. Науменка як дослідника та популяризатора творчості Т. Шевченка. Зокрема учений не забарився зі словами вдячності на адресу редактора «Київської старовини» за діяльну допомогу при уведенні в широкий обіг недрукованих Шевченкових творів. Справа в тому, що В. Науменкові вдалося придбати для своєї приватної колекції чимало Шевченкових автографів, однак він не консервував їх, а радо надав В. Доманицькому для фахового опрацювання і дальшої публікації у повному критичному виданні «Кобзаря». Властиво, В. Науменко один із перших висловився про необхідність наукового видання творів Т. Шевченка та окреслив ті магістральні критерії, яких потрібно дотримуватися на початковій стадії реалізації проекту. «Конечно, – писав він, – для работы по критичной проверке текста является безусловно необходимо знать всю сохранившуюся наличность рукописей-автографов, которые, насколько нам известно, имеются у разных лиц иногда в очень разнообразных вариантах. Это тот источник первой руки, который должен быть изучен в мелочах, так как, главным образом благодаря ему, мы можем установить основной текст каждого произведения и объяснить все существующие варианты. Кроме того, очень ценны в этом случае будут и все те рукописи, не-автографы, которые переписывались современниками поэта с подлинных рукописей его самого, или писались под его диктовку... На последнем плане стоят все печатные издания, как русские, так и заграничные, кроме изданий первых..., т. к. многими из них руководил сам автор» [4, с. 316].

На перекресних стежках шевченкознавства І. Франкові та В. Науменкові доводилося зустрічатися неодноразово. Очевидно, найтриваліша їхня «зустріч» була пов'язана із обговоренням публікації професора Миколи Стороженка, в якій київський дослідник без належної аргументації увів у науковий обіг начебто Шевченкову поезію «Слов'янам». Праця М. Стороженка «“Славянам”, неизданное стихотворение Т. Г. Шевченка», що з'явилася друком у жовтневому випуску «Київської старовини» за 1897 (себто з відома і за безпосередньої участі редактора часопису В. Науменка), одразу викликала низку критичних відгуків, у яких аргументовано спростовано Шевченкове авторство вірша з неприйнятною для Кобзаря наскрізь проімперською ідеологією, прославлянням російського «двоглавого орла». Першими Стороженковими опонентами були Гр. Коваленко та І. Франко, які у 22 та 23 випусках «Зорі» відповідно опублікували статті з ідентичними назвами «Чи справді Т. Шевченко написав вірш “Слов'янам”?», де, не змовляючись, скритикували спробу київського професора віднести цей твір до Шевченкового поетичного репертуару.

Свої мотиви незгоди із запропонованою у статті М. Стороженка атрибуцією віднайденій у рукописах М. Костомарова поезії І. Франко виклав досить чітко та аргументовано. Дослідник застосував два рівні аргументації: інтуїтивний та раціональний. Інтуїція досвідченого літературознавця підказувала йому, що «ніяким способом не можна сеї вірші вважати твором Шевченка» [18, т. 31, с. 25], адже вона («вірша») ні

за «мовою», ні за «віршовою технікою» не відповідає духові Шевченкової творчості. Все ж основним критерієм для Франкових заперечень стала несумісність ідеологічних засад, висловлених в аналізованому поетичному творі, з ідеологічними переконаннями Т. Шевченка. Ніколи український геній не був прихильником імперської політики, а ідею слов'янофільства розумів і пояснював оригінально, по-своєму. Властиво, І. Франко розгляд цього фундаментального питання відкладав на майбутнє, наперед зазначивши, що докладне висвітлення особливостей Шевченкового слов'янофільства «лишає для окремої монографії» [18, т. 31, с. 25]. У цій же лаконічній статті він лише концептуально окреслив генеральний напрям світоглядної аксіології Кобзаря у контексті слов'янського відродження. Це питання, за слушною заувагою І. Франка, для Т. Шевченка «ніколи не було ані расове, ані конфесійне» [18, т. 31, с. 25], «він не любив слов'ян за те тільки, що вони слов'яни, не бачив ані жодного містичного значення в їх назві, не впускався в туманні міркування про світлу будучину слов'янської раси на тій самотній основі, що “захід” гниє, а слов'яни здорові, непочаті, не вірив ні в які окремі принципи майбутньої “слов'янської культури”» [18, т. 31, с. 25]. Тут І. Франко, мабуть, зумисне зупинився на осмисленні тих ключових акцентів, які чітко розставлено у поезії, бо ж «всі вони протилежні Шевченкові» [18, т. 31, с. 26]. Вже під час аналізу «ідеології» твору І. Франко поступово переходив у площину вивчення його поетичної мови. Саме цей «матеріальний» вимір дослідник розглядав як найбільш переконливий раціональний доказ «непричетності» Шевченка до поезії «Слов'янам». Учений подав розлогий перелік лінгвістичних «незручностей», які «промовляють» проти Шевченкового авторства. Врешті, витримавши належну паузу, вправний майстер якісного філологічного аналізу, «зачинатель атрибуційної роботи в українському літературознавстві» [16, с. 102] (за визначенням М. Сиваченка), до ще «хитких доказів» долучив, як сам зауважив, один «рішучий»: порівняння досліджуваної поетичної знахідки із суголосним твором М. Костомарова, що вийшов друком за підписом Ієремія Галка під заголовком «На добраніч» у другому номері «Основи» за 1861 рік. Зіставивши обидва тексти, І. Франко зазначив: «Вірша “Слов'янам”... була, мабуть, першим нарисом і пізніше була перероблена на віршу “На добраніч”», а також додав, що в творах засвідчено «розвій думок Костомарова», наявний у першому варіанті слов'янофільський пуант «позамазувано», залишено лише «релігійну містику» [18, т. 31, с. 27].

Після критичних публікацій у львівській «Зорі» В. Науменкові не випадало мовчати, потрібно було в обороні честі та авторитету «Київської старини» сказати й своє редакторське слово з поясненнями попередньої підтримки аргументів М. Стороженка. «По поводу этого стихотворения, – розпочинав свою відповідь В. Науменко, – в галицькій газеті «Зоря» (1897, № 22 і 23) появились заметки гг. Коваленка і Франка, в которых авторы доказывают, что, по самому существу взглядов, высказанных в стихотворении “Славянам”, оно не может принадлежать Шевченку, и кроме того, характер речи и стиха в многих местах совсем не шевченковский» [12, с. 1]. Далі ж редактор «Київської старовини», який допустив до друку цю «знахідку», вирішив усю відповідальність перекласти на автора «наукового відкриття». Отож він писав: «В виду возникшего сомнения, было бы желательно прежде всего узнать, на каких данных проф. Н. И. Стороженко,

нашедший стихотворение “Словянам” в бумагах Н. И. Костомарова, хранящихся в Архиве Департамента Полиции, основал принадлежность его перу Шевченка, чтобы можно было с большей определенностью решать, кто же действительный автор его. Но пока этих данных мы не имеем, мы считаем только обязательным для себя поделиться с читателями теми сведениями, которые случайно оказались в наших руках» [12, с. 1–2]. Порівнявши ці дві поезії за прикладом І. Франка, В. Науменко дійшов висновку: «по содержанию стих “Словянам” всецело носит на себе отпечаток словянофильской идеи с надеждой на оживление и обновление в славянстве, а в стих. “На добраніч” высказывается мысль о человечестве вообще, с надеждою, что настанет время обновления его. Несмотря на это различие в содержании, отдельные строчки и даже целые куплеты оказываются почти тождественными, что и дает основание считать оба эти стихотворения принадлежащими одному автору – и в таком случае, конечно, Н. И. Костомарову, подписавшему свой псевдоним (Иеремия Галка) под одним из них» [12, с. 2].

Все ж, попри неспростовні докази, аби якось зберегти обличчя та підтвердити добре реноме фахівця-філолога, В. Науменко вирішив залишити питання відкритим, опираючись на вельми непереконливі (правду кажучи, фантастичні) аргументи: «Но ведь бывает, – зауважив дослідник, – произведение чужое, но близкое сердцу, может породить творчество под таким сильным своим давлением, что отдельные фразы и даже куплеты окажутся общими. Во всяком случае, вопрос об авторстве стих. “Словянам” мы считаем открытым, по крайней мере до тех пор, пока проф. Н. И. Стороженко не укажет тех мотивов, которые заставили его признать здесь авторство Т. Г. Шевченка» [12, с. 3].

Докладну історію атрибуції поезії «Слов’янам» висвітлив М. Сиваченко у розділі «І. Франко й питання авторства віршів, приписуваних Т. Шевченкові» монографії «Над текстами українських письменників» (К., 1985). Дослідник окремо представив роль І. Франка та В. Науменка у встановленні справжнього автора цієї поезії. М. Сиваченко наголосив: докази І. Франка були настільки переконливими, що В. Науменкові не залишалося нічого іншого, як відгукнутися (щоправда зі значним запізненням – майже через два роки після Франкового критичного виступу у «Зорі») і сказати своє слово у започаткованій дискусії. В. Науменко, за свідченнями М. Сиваченка, «найбільше був вражений результатами проведеного І. Франком зіставлення віршів “Слов’янам” та “На добраніч” і змушений був визнати, що хоч у названих віршах і спостерігається певна різниця у змісті, але є між ними й багато спільного» [16, с. 68].

Зокрема, В. Науменко уважно стежив за науковою продукцією галицьких колег. Особливо цікавився виданнями Наукового товариства імені Шевченка у Львові. Про деякі праці НТШ, зокрема й ті, якими безпосередньо опікувався І. Франко, дослідник відгукувався рецензіями на сторінках «Київської старовини». Приміром, низку об’єктивних зауважень В. Науменко висловив про книгу «Посмертні писання Митрофана Дикарива з поля фольклору й мітології» (Львів, 1903). Увесь тягар роботи над упорядкуванням цього тому ліг на плечі І. Франка. Підготовка видання ускладнювалася тим, що серед численних несистематизованих рукописних матеріалів М. Дикарива, цього цікавого дослідника-самоука, було дуже мало праць завершених. Відтак редакторові довелося провести ґрунтовну пропедевтичну роботу, аби сформувати «заокруглену»,

більш-менш цілісну працю, в якій виразно представлено «розхристаний», подекуди авантюрний стиль енергійного аматора М. Дикарива. У рецензії на книгу В. Науменко, слушно відзначивши якісну редакторську роботу І. Франка, гостро висловився про усі недоліки робіт покійного М. Дикарива, наголосив низьку наукову вартість представлених «писань». Зрештою, у вказаній критичній замітці, де коротко проаналізовано кожну із студій М. Дикарива, В. Науменко не висловив чогось нового, бо ж сам упорядник видання у розлогій вступній статті не надто високо оцінив евристичний потенціал запропонованих широкому загалові розвідок. Рецензент (В. Науменко) і упорядник (І. Франко) зійшлися на думці, що найбільш цінними для науки є фольклорно-етнографічні записи М. Дикарива, які у руках більш вправного, кваліфікованого дослідника стануть невичерпним джерелом народознавчої інформації. Зважаючи на суттєві недоліки видання, В. Науменко висловив сумнів у доцільності публікацій такого типу в майбутньому. «Обзор всего этого тома, заключающего в себе посмертные статьи М. К. Дикарева, – узагальнював В. Науменко, – позволяет нам сделать вывод, что, при богатстве средств у какого-нибудь ученого общества, можно допустить такую роскош, как рассмотренное нами издание, в котором, среди хаоса, можно найти кое-что небезинтересное для науки, но кажется, что “Товарищество имени Шевченка”, не имея особенных материальных благ, могло б затраченные на данное издание деньги употребить более продуктивно» [3, с. 43].

Наукові завдання, які ставили перед собою І. Франко та В. Науменко, були суголосними. Обидва докладали чимало зусиль для того, аби довести, що давня українська література була, властиво, українською. Обое систематично вводили у широкий науковий обіг твори нашої давньої словесності, які віднаходили у рукописних збірниках. Обое свою інтелектуальну енергію спрямовували на об'єктивну атрибуцію віднайдених писань. Про евристику І. Франка говорено неодноразово, однак про здобутки В. Науменка у цій сфері відомо не надто багато. А поміж тим, дослідник «подарував» українській літературі, або ж, мовлячи словами І. Франка, «врятував із хвиль забуття» чимало «многоцінних» творів. Приміром, В. Науменкові вдалося відкрити маловідому грань поетичного таланту Ф. Прокоповича (йдеться про декілька жартівливих вірш, якими полюбляв розважався архієпископ) і з коротким науковим коментарем подати його невідомі досі твори у публікації «Шутливые вирши начала прошлого века» [14]. А у статті «Новелла Боккачо в южнорусском стихотворном пересказе XVII–XVIII ст.» [8] В. Науменко не тільки зупинився на докладному аналізі особливостей рецепції відомого сюжету Боккачієвої новели 4 дня у віршованій формі, а й на основі ретельного текстологічного опрацювання доводив українське походження вірші, виявляв у ній чимало «українських елементів».

Сфери наукових інтересів І. Франка та В. Науменка перетиналися неодноразово. В. Науменко, як і І. Франко, вважав своїм обов'язком відреагувати (чи то окремою рецензією, чи то принагідною згадкою) на помітніші українознавчі праці. Незважаючи на схожість завдань, в учених суттєво відрізнялися підходи до їх вирішення. Якщо критика В. Науменка вирізнялася певною стриманістю, можна навіть сказати делікатністю, то Франкові оцінки були значно гострішими, нерідко й емоційними, дошкульно-пекучими. Виразно помічаємо ці відмінності підходів на прикладі вис-

ловлювань про корпус «Історії літератури руської» О. Огоновського. Попри певну суголосність міркувань учених про роль і значення праці для української науки, вони все ж красномовно оприявнили відмінність своїх дослідницьких темпераментів у розгорнутих коментарях про давноочікувану «Історію...». В. Науменко, уникаючи будь-яких негативних висловлювань, стверджував: «труд этот, по кропотливости работы, по многосложности собрания разрозненных сведений, безспорно составляет грандиозную заслугу автора, открывая будущим исследователям более расчищенный путь и предоставляя в их распоряжение богатые библиографические справки» [11, с. 478]. І. Франко дещо по-іншому оцінив здобутки свого університетського професора. Віддавши належне О. Огоновському за реалізацію так широко закроеного задуму, він не промовчав про численні недоліки роботи. «За автором, – зазначав рецензент, – треба визнати передусім велику, часто аж занадто велику систематичність, старанний і дбайливий добір матеріалів, хоч дуже часто серед цих матеріалів відчуваються дошкульні прогалини, і автор спирається на поверхові рецензії та газетні повідомлення й ігнорує або не використовує як слід капітальних праць і першоджерельних документів». І далі: «Огоновський послідовно із деяким полемічним завзяттям стоїть на національно-українських позиціях, надзвичайно пильно відстоює ідею окремішності України від Росії і Польщі, але є при цьому скоріше галицьким, ніж загальноукраїнським патріотом і взагалі не може піднятися до якогось органічного синтезу наявних тепер в українській літературі течій і напрямів, а дуже часто навіть є далеким від розуміння їх» [18, т. 27, с. 335]. Такими були Франкові обнародовані критичні міркування про працю свого наставника і колеги, однак недруковані оцінки були ще гострішими (їх найвиразніше ословлено у листах І. Франка до М. Драгоманова [2, с. 528], який, до речі, теж був невисокої думки про писання львівського професора).

Окрім того, В. Науменко, як і І. Франко, систематично відстоював право української літератури на самостійний розвиток. Він не барився давати рішучі та водночас дуже фахові відповіді усім недорікам, які заперечували або ж висловлювали сумнів у існуванні повноцінної української словесності. До появи однієї такої «відповіді» В. Науменка опосередковано підштовхнув І. Франко. 1898 року у трьох випусках чеського журналу «Slovanský přehled» І. Франко опублікував розгорнуту статтю «Literatura ukrajinsko-ruská (maloruská)» («Українсько-руська (малоруська) література»). Праця мала значний резонанс у науковому світі. Одним із перших на публікацію відгукнувся професор Тимофій Флоринський. Дослідник висловив низку критичних зауважень, закидаючи І. Франкові перебільшення ролі та значення української літератури, властиво твердячи про «отсутствие оной». На ці закиди Т. Флоринського адресовані І. Франкові вважав своїм обов'язком відповісти В. Науменко. У праці «Книжная речь у малороссов и русинов» В. Науменко кваліфіковано спростував декілька «печальных недоразумений», які знаний своїми українофобськими випадками професор Київського університету свідомо увів у критичний відгук про Франкову «Українсько-руську (малоруську) літературу». Цікаво, що перед тим, як відповісти на несправедливі шовіністичні формулки Т. Флоринського, В. Науменко коротко охарактеризував студію І. Франка. «В этой статье, – узагальнював науковець, – д-р И. Франко задается целью познакомить

славянській мир с положением вопроса об украинской литературе и между прочим обосновывает свои взгляды на неё путем безпристрастного научного рассмотрения давнопрошедшей жизни Украины-Руси. Основные ж его взгляды сводятся к тому, насколько несостоятельны нападки со стороны многих, как в России, так и в Галиции, на национальное малорусское движение» [7, с. 134]. Т. Флоринський же після прочитання Франкового огляду стояв на такій позиції: «Стремление современных галицко-русских деятелей возвести малорусское наречие на степень языка преподавательского, научного, публицистического и общественного не оправдывается ни логическими основаниями, ни практическими соображениями» [Цит. за: 7, с. 140]. Безперечно, із цим абсурдним твердженням В. Науменко не погодився і, не збиваючись за прикладом свого опонента на голослівні пропагандистські гасла, чітко, крок за кроком доводив органічність, «логічність» та «практичність» розвитку української мови у школі, науці, пресі та інших сферах суспільного життя українців. Не упустив В. Науменко нагоди зіронізувати над Т. Флоринським. «Не мне, – тонко підкреслював український учений, – доказывать ученому слависту, что литературная речь у народов вырабатывается не полицейскими предписаниями, даже не академическими постановлениями, а самим складом жизни, той, так сказать, культурной атмосферой, которой окружены люди» [7, с. 140].

У студії «Українсько-руська (малоруська) література» І. Франко комплексно представив найважливіші здобутки нашої літератури, представив її поступовий розвиток, природне намагання «охопити якнайширший круг людських інтересів». Головний акцент учений зробив на вичисленні низки подій, важливих для утвердження українства. Серед знакових дат 1898 року виокремив святкування 100-літнього ювілею початку нової української літератури і разом згадав про численні заходи, пов'язані зі святкуванням цієї події. Серед усього не забув згадати учений про спеціальний випуск «Київської старовини», повністю присвячений І. Котляревському та його творчому доробку. Йдеться про LXII том журналу, який вийшов під пильним редакторським наглядом В. Науменка. Головним своїм завданням у статті І. Франко постановив дати рішучу відповідь тому «потужному опорові», який «виходячи зі становища державного, національного або й релігійного, ... або взагалі декретує, що ніякої українсько-руської літератури немає, а є тільки жменька фантастів-письменників (що при добрій волі можна було б сказати і про кожную іншу, відносно меншу літературу); або, хоч визнає її існування, але вбачає в ній тільки якийсь дочасний патологічний прояв, проти котрого треба діяти всіма засобами, прояв, котрий мусить з часом минутися; або, нарешті, в найліпшій разі не визнає за нею тривалого майбутнього і пророкує, що з розширенням свідомості і освіти в широких верствах малоруського народу потреба у власне малоруській літературі зникне, а українсько-руський духовий струмінь зіллється із всеруським, доповнить велику, могутню гармонію всеруської нації» [18, т. 41, с. 75–76]. Своєю працею І. Франко дав рішучу і переконливу відповідь у формі «безстороннього наукового погляду на минуле південної Русі» усім категоріям прихильників валуєвського «не было, нет и быть не может». Ця відповідь вельми заїмпонувала В. Науменкові, адже й він вважав, що логічність викладу, донеслість фактів, розуміння і знання речі, найкраща зброя у боротьбі з ідеологічним противником.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бібліотека Івана Франка. – Київ, 2010. – Т. I. – 622 с.
2. Листування Івана Франка та Михайла Драгоманова. – Львів, 2006. – 560 с.
3. *Науменко В.* Збірник філологічної секції НТШ. т. VI. Посмертні писання Митрофана Дикарива з поля фольклору й мітології. Львів, 1903 [Рец]. / В. Науменко // Киевская старина. – 1904. – № 4. – С. 39–43.
4. *Науменко В.* К вопросу о научном издании «Кобзаря» Т. Г. Шевченко / В. Науменко // Киевская старина. – 1892. – Т. 36. – № 2. – С. 314–319.
5. *Науменко В.* К литературе рождественских и пасхальных вирш / В. Науменко // Киевская старина. – 1888. – Т. 20. – № 1/3. – С. 271–282.
6. *Науменко В.* К пятидесятилетию со дня смерти Ив. Петр. Котляревского / В. Науменко // Киевская старина. – 1888. – Т. 23. – № 11. – Отд. 1. – С. 374–394.
7. *Науменко В.* Книжная речь у малороссов и русинов / В. Науменко // Киевская старина. – 1899. – Т. 64. – № 1. – Отд. 1. – С. 134–142.
8. *Науменко В.* Новелла Боккачо в южнорусском стихотворном пересказе XVII–XVIII ст. / В. Науменко // Киевская старина. – 1885. – Т. 12. – № 6. – С. 273–306.
9. *Науменко В.* Обзор фонетических особенностей малорусской речи / В. Науменко. – Киев, 1899. – 90 с.
10. *Науменко В.* Од редакції / В. Науменко // Україна. – 1907. – Вип. 1. – С. 1.
11. *Науменко В.* Омелян Огоновский (Некролог) / В. Науменко // Киевская старина. – 1894. – Т. 47. – № 12. – С. 475–479.
12. *Науменко В.* О стихотворении «Славянам», приписанном Т. Г. Шевченку / В. Науменко // Киевская старина. – 1899. – Т. 66. – № 7. – Отд. 2. – С. 1–3.
13. *Науменко В.* Происхождение малорусской думы о Самуиле Кошке // Киевская старина. – 1883. – Т. 6. – № 6. – С. 212–232.
14. *Науменко В.* Шуточные стихи начала прошлого века / В. Науменко // Киевская старина. – 1885. – Т. 13. – № 9. – С. 175–178.
15. *Нечуй-Левицький І.* Сьогоднішня часописна мова на Україні / І. Нечуй-Левицький // Україна. – 1907. – Вип. 1. – Январть. – С. 1–49; Февраль – С. 183–237; Март – С. 280–331.
16. *Сиваченко М.* Над текстами українських письменників / М. Сиваченко. – Київ, 1985. – 307 с.
17. *Франко І.* Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко ; редкол. : М. Жулинський (голова) та ін. – К., 2008. – Т. 53: Літературознавчі, фольклористичні, етнографічні та публіцистичні праці, 1876-1895 / ред. тому Є. Нахлік. – Київ, 2008.
18. *Франко І.* Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. – Київ, 1976–1986.

Стаття надійшла до редколегії 23.01.2017
Прийнята до друку 15.02.2017

**«THEY ENGRAVED THEIR NAMES
IN THE HISTORY OF UKRAINIAN
SCIENCE AND LITERATURE IN EVERLASTING SIGNS»:
PARALLEL EXPERIENCE OF IVAN FRANKO
AND VOLODYMYR NAUMENKO**

Sviatoslav PYLYPCHUK

*Ivan Franko National University of Lviv,
1, Universytetska Str., Lviv, Ukraine, 79000*

The article analyzes the literary and scholarly relationships between Ivan Franko and Volodymyr Naumenko. It has been ascertained that Franko kept taking interest in the scholarly findings of his colleague from Kyiv, followed his publications in «Kyivska Starina» and acclaimed the publishing activity of the talented scholar. It has been emphasized that Naumenko also paid close attention to Franko's valuable intellectual «production», popularized it, subjected it to critical analysis and employed it in his own scholarly practice. The article offers a complex overview of the principles of analytical research of folklore and literature, which were successfully implemented by both scholars in their historico-folkloristic studies.

Keywords: philology, literature, Shevchenko studies, authorization, edit, literary language, textual.